

**Rett person på rett plass: Psykologiske vurderinger
av personlig egnethet i forhold til attføringstiltak**

Kim Larsen

Rett person på rett plass: Psykologiske vurderinger av personlig egnethet i forhold til attføringstiltak

Andre kan bli skadelidende hvis klienter anbefales for yrker de ikke egner seg for. Er personlige problemer en fordel eller ulempe for utøvelse av hjelpeyrkene?

Takk til fagmiljøene ved Aetat arbeidsrådgivning for Østfold og Aetat arbeidsrådgivning for Oslo og Akershus, spesielt Jon Fiske, Per-Arthur Kielland og Svein Skrøvset, for verdifull tilbakemelding.

Innledning

De to katastrofale skogbrannene som herjet USA sommeren 2002, i Colorado og Arizona, var etter alt å dømme påtatt av profesjonelle som har som yrke å forhindre og slukke skogbranner; en skogvokter i Colorado og en brannmann i Arizona. Et innslag på kveldsnytt i begynnelsen av juli 2002 kan fortelle om to piloter fra flyselskapet Western Airlines som møtte beruset på arbeid. Flyet med over 100 personer om bord ble stoppet av politiet da det var i ferd med å ta ut til rullebanen. Det kommer frem at den ene av pilotene har en dokumentert historie av alkoholmisbruk og har vært behandlet for dette. I innslaget forteller en ekspert at mange piloter blir behandlet for alkoholisme, og at de etter behandlingen blir «reevaluated and found fit for service» etter ganske kort tid. «Menneskelig svikt» er den definitive gjenganger som forklaring på katastrofer og ulykker. Det visuelle inferno som skapes i disse tilfellene er voldsomt og etterlater et sterkt inntrykk, resultatet er åpenlyst i all sin gru. Hva så med yrker hvor resultatet av en «menneskelig svikt» vil være privat og mindre gjennomskiktig? Eksempler er yrker som lærer, psykolog og lege.

En folkelig tradisjon sier at det å ha egne personlige problemer er et pro for å kunne hjelpe andre med samme type problemer

Det har i Norge pågått en rekke diskusjoner om egnethet og yrkesvalg. Debatten om å kreve politiattest forut for praktiseringen av visse yrker innen skoleverket og helse- og sosialvesenet er uttrykk for dette. Egnetheten av lærere og det angivelig fallende nivået på lærerhøgskolene er stadig oppe i massemedia. «Silingsmekanismene» innen høyskole- og universitetssystemet for å hindre at uegnede kandidater praktiserer, går for å være grovt utilstrekkelige og nærmest symbolske. I en periode på fem år ble kun ti av 9000 lærerstudenter stoppet ved utgangen av studiet. Det er vanskelig å oppnå enighet om klare kriterier for uskikkethet, og å få operasjonalisert disse på en tilfredsstillende måte. I tillegg kommer vår kulturelle kontekst med en ofte naivistisk tro på

plastisiteten og foranderligheten av menneskets personlighet og atferd. Det passer ikke inn i vår tidsånd å være den som «dømmer» og vurderer mennesker uegnet til forskjellige yrker. Dette altså på tross av at menneskelig svikt topper listene som forklaring på et bredt spekter av ulykker.

I mange tilfeller er mandatet til å vurdere kandidater som uegnet for et yrke i praksis svakt, både som følge av lovgivning og sedvane. Instituttbestyrer Ellen Hartmann ved Psykologisk Institutt i Oslo forteller til *Psykisk helse* (2/2002) at «det så å si er umulig å hindre en student i å ta psykologutdanning selv om vedkommende er helt uegnet. Vi har for eksempel ikke hjemmel til å hindre en person med alvorlig personlighetsforstyrrelse i å bli psykolog» (s. 9). Dersom en student finansierer studiet via Statens Lånekasse for utdanning, virker det som det bortimot ikke forekommer at en student blir «luket ut» på grunn av uegnethet.

Totalt ble 57 375 personer i 2000 og 63 909 personer i 2001 innvilget yrkesmessig attføring. Denne gruppen skal vurderes i forhold til at attføringstiltaket, som i mange tilfeller består av høyskole og endog universitetsutdanning, skal være både «nødvendig og hensiktsmessig» for at personen skal kunne oppnå «høvelig arbeid» (lov om folketrygd). Det finnes således i dette tilfellet en situasjon der mandatet for å vurdere en persons yrkesmessige egnethet er sterkere juridisk sett, selv om praksis nok varierer sterkt. Disse personenes yrkesmessige egnethet i forhold til et spesifikt yrke skal vurderes forut for innvilgelsen av et konkret tiltak. Selve beslutningen om hva som utgjør et «nødvendig og hensiktsmessig attføringstiltak», tas av en saksbehandler (eller gruppe av saksbehandlere) på arbeidskontoret etter en totalvurdering av saken. Det er en økende andel av attføringssaker hvor grunnen til at attføringstiltak er innvilget, utgjøres av psykiske lidelser (10 737 i 2000, 12 081 i 2001). Denne konstellasjonen utgjør et delikat problem i forhold til å utføre en reell vurdering av personers egnethet i en situasjon hvor en har et sterkt mandat til å gjøre det. Det er et tragisk scenario dersom statens midler finansierer til dels langvarig utdanning som har som konsekvens at en grovt uegnet person slippes inn i et yrke hvor denne personen i verste fall kan fungere dårlig i opptil 40 års yrkesutøvelse! Dersom systemet fungerer som det skal, bør saksbehandlere henvise saker hvor det er tvil om personens egnethet, til arbeidspsykolog. Rapporten fra denne undersøkelsen kan bli avgjørende for sakens utfall. Jeg skal i denne artikkelen beskrive en del tendenser og dilemmaer som preger disse sakene.

Noen aktuelle saker

Eksempel 1: En 24 år gammel jente har vært utsatt for langvarige og omfattende seksuelle overgrep. Rettssaken er ferdig, og slektninger er dømt for overgrepene. Klienten ønsker å bli barnevernspedagog

og vie sitt liv til å arbeide med incestsaker. Hun har gjentatte ganger forsøkt å ta eksamen for å oppnå studiekompetanse, men har måttet trekke seg fra eksamen to ganger på grunn av akutte gastrointestinale problemer. Som vedlegg i saken ligger det et skriv fra en klinisk sosionom som klienten har gått i terapi hos i to år. Sosionomen anbefaler utdanning som barnevernspedagog for sin klient innvilget som utføringstiltak. En saksbehandler godkjenner planen. En erfaren kontorsjef ved Fylkestrygdekontoret får se saken og setter foten ned. Hun stusser over om tiltaket virkelig kan være riktig, og forlanger at det blir utført en arbeidspsykologisk undersøkelse av klienten før hun gir sin tilslutning til planen. Du får saken. Hva gjør du?

Eksempel 2: En 34 år gammel mannlig rusmisbruker. Yrkesmessig utføring er imidlertid innvilget på grunn av en kneskade. Han har et langvarig heroinmisbruk. Flere forsøk på å slutte har medført like mange «sprekker». Mannen påbegynte metadonbehandling for fire måneder siden. Han er gift med en kvinnelig rusmisbruker og har et lite barn. To barn fra tidligere forhold er tatt hånd om av barnevernet. Han har hatt en svært vanskelig oppvekst. Han ønsker å påbegynne sykepleierutdanning for senere å spesialisere seg i psykiatrisk sykepleie. Forteller at han har fått massiv støtte på at nettopp han med sine betydelige problemer vil være egnet til å hjelpe andre. Klienten kommer til arbeidskontoret med planen klar og blir både overrasket og skuffet når saksbehandleren har motforestillinger. Skolen begynner snart. Dersom han opplever motgang nå på dette kritiske punktet i sitt liv, kan han begynne å ruse seg igjen, forteller han saksbehandleren. Hun føler seg presset av de føringer klientens «ansvarsgruppe» har lagt på en beslutning hun er ansvarlig for, og av de strategier klienten bruker. Hun ber deg se på saken, helst raskt, for hva hvis klienten sprekker, eller enda verre, tar en overdose?

Personlige livserfaringer som kilde til yrkesvalg

Hvis du som leser dette er psykolog; hvorfor ble akkurat du psykolog? Var det utslag av tilfeldigheter, eller var det et valg du tok fordi du tidlig i livet kom i en situasjon hvor det ble personlig relevant for deg å tenke over grunnene til, motivene bak eller konsekvensene av menneskelige handlemåter eller væremåter? Hvis ja, er en slik motivasjon nødvendigvis en ulempe? Dryden og Spurling (1989) forsøkte å besvare dette i boken *On becoming a psychotherapist*, hvor de intervjuer ti psykoterapeuter om deres individuelle og personlige reise til psykoterapiyrket. Selv om antallet psykoterapeuter er lite og historiene forskjellige, er det slående hvilke likheter som finnes. De fleste personene hadde

enten flyttet mye i oppveksten, eller hadde minoritetsgruppe-tilhørighet. Begge forhold vil gjøre det personlig relevant å forstå menneskelig atferd. Ved å flytte mye blir en klar over relativismen i menneskelig atferd og får en erkjennelse av at verdier og selvsagte måter å gjøre ting på, er geografisk betinget. En får en personlig følelse av Pascals (1670) utsagn at «det som er rett på den ene siden av Pyreneene er galt på den andre siden». De som tilhørte minoritetsgrupper, fikk en dramatisk følelse av hvordan den sosiale kategoriseringen av dem var avgjørende for hvordan folk oppførte seg mot dem. En av dem beskriver at hun ble interessert i psykologi ut fra ønsket om å forstå «why my former best friends turned into bitter enemies because they were told to hate Jews; why apparently civilized human beings turned into Nazi hordes» (s. 38).

«Hvorfor blir et menneske forfatter, en annen slakter, en tredje kirurg – og hvilke ubevisste motiver ligger til grunn for at et menneske blir offentlig anklager? Her er man inne på avgrunner i menneskesinnet» (Saken om «*Uten en tråd*», s. 27). Dette utsagnet ble avlevert av forfatteren Jens Bjørneboe til aktor, høyesterettsadvokat Dohrenfelt, under rettssaken om *Uten en tråd* i 1966. Rettssaken hadde kommet til å dreie seg om Bjørneboes motiver for å skrive den pornografiske romanen *Uten en tråd*. Bjørneboe ironiserer over at det er hans motiver det fokuseres på, men ikke de motiver som bevirker at en person blir offentlig anklager.

Personlig motivasjon vil umulig kunne vurderes som suspekt per se. Samtidig kan en lett se situasjoner hvor ens motiver for yrkesvalg ville kunne slå uheldig ut i utøvelsen av yrket. Det er også derfor de arbeidspsykologiske undersøkelser av personer som har dette som et potensielt problem, må være så individuelle, så mangefasettete, og derved så tidkrevende. Som arbeidspsykologer er vi i en situasjon hvor vi har lite fast empirisk kunnskap, men hvor avgjørelsene må tas, og hvor disse vil ha stor betydning for de impliserte parter. Grusomhetene som psykiatrihistorien er full av, er jo nettopp en følge av den samme kombinasjon; lav kunnskap og presserende problemer som må løses, og avgjørelser som må tas. Det er således grunn til å tilnærme seg problemet med varsomhet.

Personlige livserfaringer som kilde til kunst og vitenskap

Er det ikke akkurat disse samme faktorer – marginalitet, relativisme og en personlig vekket nysgjerrighet for mennesket – som også gir opphav til kunstneriske og vitenskapelige produkter? Er ikke kjernekonflikter og viktige personlige temaer i livet det kunst og vitenskap også springer ut av? Tallrike kunstnere har selv kommentert den intime sammenknytthet som eksisterer mellom

livet og kunsten. Edvard Munch hevder at «mine bilder er mine dagbøker», og sier det slik: «Hva er kunst? Kunsten vokser opp av gleder og sorg – men mest av sorg. Den vokser opp av menneskets liv» (Stang, 1977). Hermann Hesse (1942) snakker om «den adelspregede utilfredshet som vekker kjærligheten til noe høyere, til vitenskap og skjønnhet» (s. 365). Som Colin Wilson har vist i forhold til kunsten, filosofien og religionen i sin studie *The Outsider* (1956), er det å stå utenfor – å ikke akseptere virkeligheten som tilfredsstillende eller meningsfylt – en svært potent spire til kreativitet på alle disse områdene. Arieti (1976) finner også dette elementet i sin monumentale komparative studie over forskjellige typer kreativitet, både kunstnerisk og vitenskapelig. Kunsten og vitenskapen er, når en ser nærmere etter, utgått fra dypt personlige kilder, henter sin næring fra disse, og representerer en transformert og «foredlet» versjon av disse (se Sandblom (1995) og Berge og Repål (2002) for interessante eksempler når det gjelder kunsten). Kunsten og vitenskapen representerer «foredlete forvrenninger» av opphavsmannens kjernekonflikter. Freud og psykoanalysen er vel den psykologiske retning som tydeligst, og noen ganger ganske outrert, har gjort bruk av denne innfallsvinkelen i sin tolkning av kunst og vitenskap (se for eksempel Felman, 1982).

Personlige livserfaringer og yrkesvalg

I vår kultur eksisterer det to forskjellige tradisjoner som motstrider hverandre. Den ene, en folkelig tradisjon, sier essensielt at det å ha egne personlige problemer er et pro for å kunne hjelpe andre med samme type problemer. Det er uheldig hvis den som skal hjelpe, er «for forskjellig» fra den som skal hjelpes. Likhet fører til god kommunikasjon og forståelse; jo likere, desto bedre. Den som har opplevd et problem på kroppen, «vet hva en snakker om» og har en egen evne til å sette seg inn i fenomenet. Dette kan sammenfattes i utsagnet om at «ingen kan forstå noe så godt som en som har opplevd det selv». Denne forståelsesformen utgjør delvis rasjonalet for opprettelse av permanente selvhjelpsorganisasjoner som for eksempel Anonyme Alkoholikere, som har hatt en suksessrik historie (Anonym, 2004; Anonyme Alkoholikere i Norge, 2004), og for opprettelsen av selvhjelpsgrupper etter større ulykker og katastrofer. Vi finner en slik ide klart uttrykt i ordspråket «Du skal ikke dømme din neste før du har gått to uker i hans sko». Denne ideen er også rettferdiggjøringen for juryordningen som er vanlig i rettsvesenet i Vesten, «likt skal dømme likt» (Forsyth, 1994; NOU 2002:11).

Ledig stilling: Incestoffer

Et interessant eksempel på anvendelsen av denne betraktningmåte finner vi når Stavanger kommune i 1994 utlyste stillingen som leder av kommunens incestsenter. I Dagbladets reportasje er overskriften «Ledig stilling: Incestoffer» og ingressen lyder: «Søkere til stillingen som daglig leder ved Stavanger kommunes incestsenter, må selv ha vært sexmisbrukt. Dette er faktisk den eneste kvalifikasjonen kommunen krever av søkerne.» Artikkelen refererer stillingsannonseren, hvor det står: «Det er en forutsetning for å kunne søke stillingen at søker har personlig erfaring som incestoffer...» Imidlertid møtte dette forslaget motbør. Ordføreren i Stavanger, Leif Måsvær (KrF), uttaler følgende: «Jeg mener at det å være incestoffer ikke er nok til å tiltre en slik viktig stilling. Det burde være krav om *andre faglige egenskaper* i tillegg» (mine uthevninger). Legg merke til at også ordføreren går god for selvpoplevdheten som prinsipp; det han ønsker, er «andre faglige egenskaper i tillegg».

Hva kan tale *mot* dette prinsippet?

- 1) Et faremoment ved selvhjelpsgrupper er at de kan hindre normaliseringsprosessen ved at individene vever sin identitet rundt rollen som «offer». Denne identiteten kan sementeres på grunn av kraftige og intense gruppeprosesser. Dette kan kanskje være tilfelle i en TV-reportasje fra den svenske byen Kista, hvor ofrene for bussulykken i Måbødalen kom fra, og hvor det var dannet en selvhjelpsgruppe for pårørende. Deltakere beskrev hvordan de ett år etter ulykken ikke hadde annet sosialt samvær enn det som skjedde i selvhjelpsgruppen, hadde mistet sine venner, snakket foraktelig om folk som «ikke forsto», og forherliget samværet i gruppen som det eneste sosiale samværet som var meningsfylt.
- 2) Det personlige engasjement og nærheten til problemer kan bevirke at en mister sin vurderingsevne og objektivitet. Det er en vanlig forutsetning i psykologien at et sterkt emosjonelt engasjement hemmer objektivitet og upartiskhet (Damasio, 1994; Zajonc, 1985)
- 3) Nettopp den personlige relevansen av for eksempel terapeutiske tiltak kan føre til at personen universaliserer løsningsforsøk, «det som hjalp meg, vil også hjelpe andre». I sin tur kan det bidra til dogmatikk og rigiditet i vurderinger. Dersom personen kan takke en bestemt terapeutisk tilnærming for livet, som ved for eksempel fremskreden narkomani, vil det forståelig nok være vanskelig å innse at for en annen person med andre forutsetninger og i en annen kontekst kan det optimale terapeutiske tiltaket være svært forskjellig, endog motsatt.

- 4) Yrkesvalg kan forstås som forsøk på bearbeidelse eller hevn. Min undersøkelse av kvinnen som hadde vært utsatt for incest som ble nevnt i begynnelsen av artikkelen, ga sterke holdepunkter for at klientens motivasjon for å utdanne seg til barnevernspedagog var ønsket om å korrigere den urett som var begått mot henne selv, «to put things right». Dette er en svært forståelig motivasjon, men vil kunne ha katastrofale følger under utøvelsen av yrket. Jeg analyserte også klientens yrkesvalg som et slags forsøk på å bearbeide sine problemer ved å oppsøke feltet og forsøke å gjøre det til sitt yrke. Dynamikken her kan være en mekanisme som minner om det Freud kalte repetisjonstvang, som er mye observert under personers egne forsøk på å bearbeide traumer og sorg (1920). Det kan være som forfatteren Jon Ewo (1986) skriver: «For det er ikke slik at brent barn skyr ilden. Det oppsøker alltid lyset, som svermerne rundt gatelyktene, for å brenne og brenne på nytt. Legger sårene mot flammene med troen på at pinsel fordriver alt det vonde.»
- 5) Egne «blinde flekker» kan oppstå som følge av nettopp for stor nærhet til problemet. Den andre kan være «for lik» for en optimal utførelse av hjelpeprosessen. Dette er den andre tradisjonen som er i omløp i vårt samfunn. Her ser man nettopp likheten i erfaringer og problemer som et *hinder*, ikke nødvendigvis for kommunikasjonen som sådan, men for selve hjelpeprosessen, som har komplementaritet som sitt essensielle vesen. Dette er en akademisk tradisjon og betraktningssmåte. I forhold til intensiv psykoterapi vil kliniske psykologer vurdere å henvise en person videre til en annen psykoterapeut dersom personens sårbarhet eller problemer oppviser for store likheter med ens egne.

Det er et problem at det finnes så ulike perspektiver i omløp i samfunnet rundt personlige erfaringer og yrkesvalg. Det fører til mange unødvendige komplikasjoner. Psykologer og andre høyt utdannede personer som skal vurdere, legger ofte mest vekt på ulempene ved personlig erfaring. Klienten selv og personer rundt denne kan legge mest vekt på fordelene. Den akademiske tradisjon vil da stå mot common-sense oppfatningen i den enkelte sak, ofte til stor fortvilelse for alle parter i prosessen.

Perspektiver ved vurdering av personlig egnethet

Selv trivielle perspektivskifter kan gi dramatiske utslag, for eksempel vekslingen mellom rollen som fotgjenger og bilist. Her har vi optimale forhold for empati med begge perspektiver, siden vi selv veksler mellom dem. Like fullt kan en ikke forhindre at en i nødssituasjoner og «nestenulykker» får en distinkt attribusjonell stil og virkelighetsoppfatning knyttet til den rollen en tilfeldigvis har under en gitt trafikal episode. Også i faget ser en dette, for eksempel hvordan bytte av psykologrolle kan gi drastiske perspektivskifter og erkjennelser. I saker som gjelder personlig egnethet, har en *personen selv* foran seg og vil kunne bli svært farget både av klientens informasjon («Jeg arbeidet som ekstrahjelp på et aldershjem en sommer, og det gikk kjempefint»), ofte kombinert med klientens intense og emosjonelt appellerende argumentasjon for å «få lov til å prøve». Noen ganger kan en bli utsatt for sterk emosjonell manipulering når avslaget er klart («Er det bedre at jeg begynner å ruse meg igjen? Er det det du vil?»).

Behandlere kan opptre som en slags advokat for klienten overfor Aetat og trygdekontor

I tillegg kan behandlere, også psykologer og psykiatere dessverre, opptre som en slags advokat for klienten overfor Aetat og trygdekontor. Enkelte ganger er det ganske åpenbart at de går inn for klientens ønske selv om dette er åpenbart uhensiktsmessig. Som arbeidspsykolog har jeg opplevd at en hjelpepleier ble anbefalt omskolering til sykepleier fordi hun ville trives med mer makt; en person som opplevde vansker som saksbehandler i en offentlig etat, ble anbefalt omskolering som lærer. Det er åpenbart i mange tilfeller at behandleren kun har skrevet under på klientens umiddelbare ønske uten å ta i betraktning klientens sannsynlige fungering i yrket og de samfunnsmessige konsekvenser av klientens sannsynlige dysfunksjon.

Noen ganger kan dette etterplapreriet ha karakter av en bjørnetjeneste. Det er ofte slik at for å få innvilget yrkesmessig atferd kan klienten tro at det vil være tjenlig å fremstå som «sykest mulig», noe som igjen av arbeidspsykolog og saksbehandler kan bli brukt som et motargument under den videre vurderingen av konkrete atferdstiltak. For eksempel vil det være uhensiktsmessig å innvilge utdanning til fysisk krevende yrker for personer hvor det er beskrevet omfattende kroppslige smertetilstander. («Legen min og jeg skjønnte at vi måtte ta i litt for at jeg skulle få innvilget atferd»). Ut fra mine erfaringer bør kliniske psykologer være seg sitt ansvar bevisst i større grad her. Vil ikke en funksjon ved psykoterapi *også* være realitetsorientering og tilpasning til

yrkeslivet på realistisk basis? Det kan virke som om mange kliniske psykologer og psykiatere legger mest vekt på hensynet til individet og hva som antatt er best for deres klient, og tenker lite på de *samfunnsmessige* konsekvenser av beslutningen, som jo kan være betydelige. Arbeidspsykologen skal balansere hensynet til *både* individet og samfunnet, altså en mer kompleks psykologrolle. Dessuten har fremtidige «ofre» for klientens eventuelle yrkesmessige dysfunksjon ingen talsmenn i prosessen og er ikke representert i det hele tatt. Ved dysfunksjoner innen «menneskeyrker» som skole-, helse- og sosialvesen kan dette dreie seg om betydelige lidelser som foregår over lang tid. En kan ved vurderingen forsøke å bringe inn dette hensynet ved å forestille seg at en selv eller noen en er glad i blir objekt for klientens yrkesmessige aktiviteter. Det virker moralsk forkastelig å sende personen ut i et yrke som førskolelærer for andres barn dersom en ikke ville tolerert at personen arbeidet med ens egne barn! En slags «emosjonell test» som bringer de mulige konsekvenser av beslutningen nærmere en selv, kan således i noen grad oppveie den stumhet som den fremtidige tredjepart i beslutningen har. En skal selvsagt også være varsom her, og dersom en praktiserer dette, utføre det med stor grad av selverkjennelse.

Det virker moralsk forkastelig å sende personen ut i et yrke som førskolelærer for andres barn dersom en ikke ville tolerert at personen arbeidet med ens egne barn

Vi ser at disse momenter lett kan bevirke at beslutningen heller i retning av å anbefale en utdanning eller et tiltak hvor dette ikke burde ha vært gjort, en slags type 1-feil. I noen tilfeller kan klienter oppleve det som urimelig at deres egnethet vurderes, mens personer på ordinært opptak ikke vurderes på denne måten. Dette er en følge av anvendelsen av lovteksten om at tiltaket skal være «både nødvendig og hensiktsmessig». Jeg synes at når en får sin utdanning betalt av staten via yrkesmessig atføring, må det være et legitimt krav om nødvendigheten og hensiktsmessigheten av tiltaket. Mitt inntrykk er at det mandatet en har, benyttes for sjelden, blant annet fordi det er en både mer ubehagelig og tungvint prosess å nekte å godkjenne et atføringstiltak på dette grunnlaget. Klienten kan i noen tilfeller vise liten samarbeidsvilje i forhold til å utarbeide et alternativ, eller endog sabotere forsøk på å finne en mer hensiktsmessig plan. I disse tider med «brukermedvirkning» som tidsriktig slagord innen helse- og sosialvesen har også mange saksbehandlere og psykologer en motvilje mot å gå imot klienten i sin beslutning, selv om faglige hensyn skulle tilsi riktigheten av dette. Igjen finner vi forhold som styrker en systematisk slagside av feilvurderinger i disse sakene, nemlig en tendens til type 1-beslutninger: å godkjenne tiltaket selv om dette ikke skulle vært gjort. Selv om det å ikke ta hensyn til personlig behag eller ubehag i profesjonelle beslutninger utgjør en

sentral forutsetning i profesjonelle normer (Øvreeide, 2003), viser yrkessosiologiske undersøkelser dessverre at disse faktorer slår inn i beslutninger med stor kraft (Piperno, 1974).

Hvorfor oppstår uhensiktsmessige yrkespreferanser?

En kan jo lure på hvorfor de vanskelige og uhensiktsmessige kombinasjoner mellom personlige erfaringer og yrkesvalg forekommer så frekvent. Hvorfor skal noen mennesker med store personlige problemer for enhver pris ønske å arbeide innen hjelpeyrkene? I tillegg til de faktorer som er nevnt, er det også flere grunner som gjør den frekvente forekomsten av disse yrkesvalgene forståelig:

- 1) *Emosjonelle faktorer*. Egne behandlere blir ofte modeller og identifikasjonsfigurer for en selv, og yrket som terapeut fremstår som attraktivt og meningsfylt.
- 2) *Kognitive faktorer*. En del klienter kan ha lite yrkeserfaring og begrenset informasjon om yrkeslivet. Hjelpeyrkene, derimot, har de opplevd på nært hold og har mer informasjon om enn andre yrker.
- 3) *Mestringserfaring*. På enkelte institusjoner, for eksempel for stoffmisbrukere, avsluttes oppholdet ved at klienten fungerer som en slags miljøarbeider og fadder for nyere klienter. Akkurat denne rollen kan være en av de få og desto mer kjærkomne mestringserfaringer klienten har. Det er forståelig at klienten ønsker å følge opp denne erfaringen og omsette den i yrkesmessig praksis.
- 4) *Misforstått oppmuntring og støtte i det sosiale miljøet*. Personlige problemer utgjør en arena hvor klienten har erfaring. Som nevnt mener mange at personlige erfaring er et utmerket utgangspunkt for å hjelpe andre med tilsvarende problemer. Det vil lett bevirke at klientens sosiale miljø og enkelte ganger også behandlere støtter et uhensiktsmessig yrkesvalg uten å presentere motforestillingene. I et velment forsøk på å styrke klientens selvbilde presenterer de kun antatte fordeler.

Det er forståelig at denne type uhensiktsmessige yrkespreferanser oppstår. Flere sett av faktorer trekker i samme retning. At yrkespreferansen ofte har fått en slik dreining og også kan være temmelig fastlåst allerede før klienten møter arbeidspsykologen, stiller store krav til dennes pedagogiske evner. Det vil ofte være nødvendig å få klienten til å tenke igjennom fundamentet for

yrkesvalget helt på nytt, samt å ta hensyn til andre faktorer. Lykkes ikke dette, vil en kunne ha en situasjon hvor arbeidspsykologen i sin anbefaling går mot klientens (og kanskje også dennes behandler), og ikke kan anbefale det foreliggende yrkesønsket uansett hva klienten eller behandleren måtte mene om det.

Kliniske psykologer lar stort sett tvilen komme klienten til gode heller enn å vektlegge de betydelige skader klientens eventuelle dårlige yrkesmessige fungering vil påføre andre

Beslutningsstrategier i tvilstilfeller

Det ble poengtert i innledningen at «menneskelig svikt» er en klar hovedårsak til ulykker og katastrofer. Alle yrker må leve med at en ikke vil kunne ta riktige beslutninger i 100 % av tilfellene. Siden alle yrker må leve med en betydelig risiko for feilbeslutninger, vil også yrkesgruppene ha utviklet eksplisitte og implisitte *beslutningsstrategier* i forhold til de beslutninger som rommer sterk tvil. En har utviklet en etikk og beslutningsstrategi hvor enkelte feiltyper er mer ønskelig enn andre, og tar således stilling til i hvilken retning feilen skal tippe, hva som er akseptable feilvurderinger, og hvilke som må unngås. En kan argumentere for at det er i akkurat disse tvilstilfellene hvor profesjonen viser sitt «sanne ansikt» når det gjelder etiske preferanser. Beslutningsstrategiene og måter å håndtere usikkerhet på representerer et «sannhetens øyeblikk» i å synliggjøre profesjonens etiske grunnlag og lojaliteter. La oss ta som eksempler to profesjonelle felter som innehar diametralt motsatte «tvilnormer», den juridiske vitenskap og den medisinske vitenskap.

Innen juridisk tenkning er tvilnormene eksplisitt uttrykt og velkjent for alle, og blir ofte referert i dagligtalen. Den tiltalte «er å anse som uskyldig inntil han/hun er dømt», juryen må være sikre «beyond reasonable doubt», og «tvilen skal komme tiltalte til gode». Normene sier at ved tvil skal denne falle i en bestemt retning ved at den vurderes til gunst for tiltalte. Det verste utfall av en juridisk prosess er at uskyldige blir dømt, og det er for å unngå dette at en er villig til å gå langt den andre veien, nemlig å la skyldige gå fri. Dette anses som beklagelig i seg selv, men en feiltype det er riktig å tolerere for å unngå skrekksenarioet med den uskyldig dømte. *Styrkegraden* i tvilnormen er det vanlig å uttrykke med forholdet 10 til 1: «Det er bedre å la ti skyldige gå fri enn å dømme en uskyldig».

Hva så med den medisinske vitenskap? Når legen stiller en diagnose, er dette ofte en komplisert prosess som innebærer en vurdering av alternative hypoteser. Symptomenes utvikling over tid vil også kunne gi viktige momenter for en korrekt diagnostisering av tilstanden. En ubehandlet medisinsk tilstand kan ha et uheldig og i verste fall fatalt utfall. Et eksempel vil være kreft som ikke blir oppdaget tidlig nok. I lys av denne konstellasjonen er det derved ikke overraskende at tvilnormene i medisinen er «motsatte» i forhold til juridisk tenkning. I medisinen er det bedre å «dømme uskyldige» i den forstand at det er bedre å diagnostisere ti personer som senere viste seg å være friske enn å la være å diagnostisere en syk person som kunne profittert på medisinsk intervensjon. Det ubehaget og de merutgifter som blir påført de ti som viste seg å være friske ved videre undersøkelser (falskt positive), lar seg rettferdiggjøre ved det fatale utfallet som vil kunne ha inntruffet hos den ene som ikke blir diagnostisert, men som kunne ha vært hjulpet ved behandling (falskt negativ). (Se i denne sammenheng Scheff, 1966.) I empiriske vitenskaper finner en igjen dette dilemmaet i det som kalles type 1 og type 2 feil (Neale & Liebert, 1973, s. 27ff).

Hvilke tvilnormer opererer psykologen med i de tilfeller hvor hensynet til å støtte klientens yrkesønsker står i motsetning til hensynet til andre – til «samfunnet» – slik det vil være hvis klienten fungerer dårlig i sitt yrke og utdanningen attpåtil er finansiert av det offentlige ved yrkesmessig attføring? Siden det ikke vil være mulig å identifisere de som vil fungere dårlig i en fremtidig yrkesrolle, med absolutt sikkerhet, har en da valget mellom å «stoppe» noen som ville vise seg å fungere tilfredsstillende, eller å «slippe igjennom» noen som ville vise seg å fungere utilfredsstillende. Skal tvilen komme klienten til gode («hvis i tvil, slipp igjennom») eller skal tvilen komme samfunnet til gode («hvis i tvil, må personen stoppes»)? Jeg vil våge den påstand at psykologer, da særlig kliniske psykologer, stort sett lar tvilen komme klienten til gode («hvis i tvil, anbefal») heller enn å vektlegge de betydelige skader klientens eventuelle dårlige yrkesmessige fungering vil påføre andre – på samfunnet. I løpet av over ti år som arbeidspsykolog har jeg lest mange sakkyndige uttalelser som har lagt uansvarlig og ensidig vekt på hensynet til klientens antatte beste. Mitt inntrykk er at tvilnormene, langs et kontinuum fra å ta mest hensyn til individet (klienten) til å ta mest hensyn til de klientens dårlige yrkesmessige fungering går ut over (samfunnet) løses til individets «fordel». Den psykologrollen Thuen og Meland (2003) så treffende har benevnt «den enøyde samaritan», synes å være utbredt. Psykologers sympati og innlevelse synes klart forfordelt til individets fordel på bekostning av hensynet til «samfunnet». Det synes å være en slags etikk (misforstått etter min

mening) for å stå opp for individet «mot» samfunnet. Det er jo klienten psykologer ser og som derved kan få en uforholdsmessig stor vekt i psykologers vurdering.

Debatten om vurdering av egnethet for lærere knytter seg direkte til «tvilsnormer». Disse har til nå vært praktisert på den måten at tvilen har kommet studenten til gode, og at beslutningene derved har gått på bekostning av barna. En artikkel i VG i 1995 har ingressen «Flere tusen usiktede lærere arbeider i norsk skole. Barna må ta støytten fordi lærerutdanningen er for dårlig til å luke ut studenter som er uegnet for yrket», og refererer statistikken at «bare ti av 9000 luket ut». Artikkelen inneholder et intervju med forsker og studieleder Egil Gabrielsen, som uttaler følgende: «Man tar for mye hensyn til studentene, og glemmer hvilke lidelser barna kan bli utsatt for. Bare fantasien setter grenser for hva som kan skje med elever som har uskiktede lærere ... Vi bør tvert imot stramme inn ytterligere. I dag vil en tvilsom student få lærersertifikat, fordi tvilen kommer studenten til gode. Det er ingen menneskerett å bli lærer, selv om det kan virke slik,» sier Gabrielsen. Dette er en etisk nyorientering som psykologer i høyere grad må legge til grunn slik jeg ser det.

Det eksisterer selvfølgelig også forståelige årsaker til denne skjevheten. Det er en aksiomatisk oppfatning i samfunnet at deltakelse i arbeidslivet er sentralt for selvfølelse, identitet og en fullverdig livskvalitet. Dette synet deles også av terapeuter, men de har ikke nødvendigvis så store kunnskaper om forholdene i arbeidslivet, for eksempel om de krav som knytter seg til ulike konkrete yrkesroller. Som terapeut kan en derfor lett la psykoterapeutisk ønsketenkning gå foran arbeidslivsmessig realisme. I den psykoterapeutiske prosess vil det tidvis være fristende, og kanskje også terapeutisk korrekt isolert sett, å støtte et urealistisk yrkesønske når dette er klientens «drømmeyrke» og hvor klienten ikke genererer noen alternativer. Det kan skape et mål og gi en terapeutisk fremdrift og fokus i øyeblikket. De langsiktige konsekvenser kan derimot være svært uheldige både for klienten selv og for samfunnet.

Avslutning

Psykologer må kunne forventes å balansere hensynene i egnethetsvurderinger i forbindelse med yrkesmessig atferd bedre enn for ensidig å tendere til å være imøtekommende overfor sin klient. Det er selvfølgelig det personlig mest behagelige, men uprofesjonelt, og en tvilsstrategi som kan ha uheldige samfunnsmessige konsekvenser. Skal psykologer og andre faggrupper være verd den tillit samfunnet gir oss i posisjoner som sakkyndige i mange sammenhenger, må en nok se en

standardheving og en mindre ensidighet i tendensen til å ta klientens perspektiv. Vi bør i større grad også ta hensyn til de samfunnsmessige konsekvenser i våre vurderinger av personlig egnethet i forhold til yrkesvalg. Vurderingene er vanskelige og mangefasetterte, samtidig som en beslutning må tas. I denne sammenheng plikter vi å ta stilling til et større panorama av faktorer og vise et større overblikk enn vi tradisjonelt har gjort, snarere enn å fortape oss i misforstått klientsentrert myopi.

Kim Larsen
 Sykehuset Østfold HF
 Divisjon for psykisk helsevern
 Psykiatrisk avdeling
 Pb. 584, 1612 Fredrikstad
 Tlf 69 86 04 30

Referanser

- Anonym. (2004). AA sett innenfra. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 41, 641–642.
- Anonyme Alkoholikere i Norge. (2004). Kan Anonyme Alkoholikere være en ressurs for psykologyrket? *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 41, 52.
- Arieti, S. (1976). *Creativity. The magic synthesis*. New York: Basic Books.
- Berge, T., & Repål, A. (2002). *Lykketyvene. Hvordan overkomme depresjon*. Oslo: Aschehoug.
- Bjørneboe, J. (1966/1988). *Uten en tråd*. Oslo: Pax.
- Damasio, A. R. (1994). *Descartes' error. Emotion, reason, and the human brain*. New York: Putnam.
- Dryden, W., & Spurling, L. (Eds.). (1989). *On becoming a psychotherapist*. London: Routledge.
- Felman, S. (Ed.). (1982). *Literature and psychoanalysis. The question of reading: Otherwise*. London: John Hopkins University Press.
- Forsyth, W. (1994). *History of trial by jury* (2nd ed.). Jersey City: Frederick D. Linn.
- Ewo, J. (1986). *Det sies at oktober er en fin måned*. Noveller. Oslo: Cappelen.
- Freud, S. (1920). *Beyond the pleasure principle*. I The standard edition of the psychological works of Sigmund Freud. Translated from the German under the general editorship of James Strachey. In collaboration with Anna Freud. London: Hogarth Press. 1974. Vol. 18. Ss 1–65.

- Hesse, H. (1943/1992). *Glassperlespillet*. Oslo: Den norske bokklubben.
- Lov om folketrygd. (2003). Oslo: Cappelen.
- Neale, J. M., & Liebert, R. W. (1973). *Science and behavior. An introduction to methods of research*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Norges offentlige utredninger. (NOU). (2002). No 11. «Dømmes av likemenn». *Lekdommere i norske domstoler*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- Pascal, B. (1670/1966). *Pensées*. Harmondsworth: Penguin.
- Piperno, A. (1974). Indefinite commitment in a mental hospital for the criminally insane: Two models of administration of mental health. *Journal of Criminal law and Criminology*, 65, 520–527.
- Psykisk helse (2002). Hefte no. 2. Oslo: Rådet for psykisk helse.
- Saken om «Uten en tråd»*. (1967). Oslo: Pax.
- Sandblom, P. (1995). *Creativity and disease. How illness affects literature, art and music* (rev. ed.). London: Marion Boyars.
- Scheff, T. J. (1966). *Being mentally ill: A sociological theory*. Kap. 4. Ss. 105–127. Chicago: Aldine.
- Stang, R. (1977). *Edvard Munch. Mennesket og kunsteren*. Oslo: Aschehoug.
- Thuen, F., & Meland, E. (2003). Når psykologen blir klientens «advokat» – en balanse-gang mellom tro og tvil. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 40, 409–411.
- Verdens Gang. (1995). «Tusenvis av lærere duger ikke». Forsiden, samt s. 7. (15. oktober).
- Wilson, C. (1957/1978). *The outsider*. London: Picador.
- Zajonc, R. B. (1985). Emotions. I D. T. Gilbert, S. T. Fiske & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of social psychology* (4th ed.; ss 591–632). New York: McGraw-Hill.
- Øvreeide, H. (2003). *Fagetikk som verktøy i veiledning, undervisning og faglig ledelse*. Spesialistkurs, Norsk Psykologforening, Bergen, 26.–28. mai.